

Verschenen in: *Ons Orgaan*, april 2020, 10-11.

Vrijheid, we zochten je zo lang
Bonhoeffer over de vrijheid van een theoloog

Theo Hettema

De Duitse theoloog Dietrich Bonhoeffer schreef in de gevangenis tijdens de Tweede Wereldoorlog een gedicht over de weg naar vrijheid. Vijfenzeventig jaar later raakt het nog steeds.

Vrijheid. Is er een woord dat de theologie meer heeft bepaald? Kerkelijk Nederland in de zeventiende eeuw heeft vanuit de Dordtse Leerregels gesidderd om de vraag of een mens nu vrij staat om te beschikken over zijn eigen heil. Filosofen en psychologen hebben zich het hoofd erover gebroken of een mens vrij is om te handelen of daar zijn aard bepaald wordt in wat hij/zij doet: 'nature or nurture', 'aanleg of opvoeding'. En mensen hebben verwoed met elkaar gestreden om vrij te zijn en hebben in hun politieke theologieën nagedacht wat er wel en niet geoorloofd is in de zucht naar de vrijheid.

Wat kan ik daaraan toevoegen? Ik heb zelf geen oorlog of onderdrukking meegemaakt, zoals mijn ouders daar als tieners wel volop door bepaald werden: met angst voor bommen, willekeur van Duitsers, dreiging van de dood bij verzetsdaden. Maar ik kom de zucht naar vrijheid tegen bij vluchtelingen die een veilige plek zoeken in Nederland. Zij bepalen mij er weer bij hoe onopgeefbaar vrijheid is voor een mens. En dan ga ik Bonhoeffer lezen om als theoloog er weer bij bepaald te worden wat vrijheid is.

Vrijheid in de gevangenis

Wie kan ons beter vertellen wat vrijheid is dan Dietrich Bonhoeffer? Hij was een Duitse Lutherse theoloog en predikant en voor alle Lutheranen is, na Luthers boek over *De vrijheid van een christenmens*, vrijheid een groundbegrip.

Bonhoeffer was een theoloog die al voor de oorlog zocht naar een nieuwe manier van theologiseren. Tegenover de existentiële filosofie van zijn tijd, die uit was op authentiek individu-zijn zonder verraad aan onmenselijke waarden, zocht hij het niet in het individu maar in het leven in de kerkelijke gemeenschap. Tegenover het nationaalsocialisme, dat de gemeenschap van volk en ras verheerlijkte, beseftte hij hoe de kerk een gemeenschap van tegenwicht moest zijn, trouw aan het Woord van God.

Het bracht hem in het verzet en dat verzet bracht hem in 1943 in de gevangenis. De verzetsgroep waar hij bij betrokken was pleegde op 20 juli 1944 een aanslag op Hitler. Die aanslag mislukte en Bonhoeffer's betrokkenheid bij de groep leidde uiteindelijk tot zijn terechtstelling en dood op 9 april 1945.

In de gevangenis schreef Bonhoeffer brieven en gedichten, uit de gevangenis gesmokkeld en later uitgegeven onder de titel *Verzet en overgave*. Eén gedicht schrijft hij op 25 april 1944, als verjaardagscadeau aan zijn vriend Eberhard Bethge. Het is een gedicht over vrijheid, en dat is wrang voor iemand die net heeft gehoord van de mislukte aanslag een halve week ervoor en beseft dat zijn betrokkenheid daarbij zal leiden tot zijn executie.

Gedachten zonder rijm

Het leidt bij Bonhoeffer tot het gedicht 'Stadia op de weg naar de vrijheid'. Of: nou ja, gedicht, het zijn gedachten zonder rijm, die de zwaarte van dichtregels krijgen. Vier strofen heeft het gedicht en iedere strofe heeft een titel. (Een Nederlandse vertaling is opgenomen in een Bonhoefferboekje dat u kunt vinden op de website van www.deroosvanculemborg.nl.)

De eerste strofe heeft als titel 'Discipline'.

'Trek je eropuit om de vrijheid te zoeken? Leer dan vooral discipline in zintuigen en ziel ... Niemand ervaart het geheim van de vrijheid dan door discipline.'

In de tweede strofe gaat het over 'Doen'.

'Niet in de vlucht van gedachten, enkel in het doen ligt de vrijheid... Laat angstig aarzelen schieten ... slechts gedragen door Gods gebod en je geloof.'

De derde strofe benoemt het 'Lijden'.

'Onmachtig, eenzaam zie je het einde van je doen ... Slechts even heb je zo zalig de vrijheid aangeraakt, toen gaf je die over aan God, die haar heerlijk zal voleinden.'

En dan eindigt het met de vierde strofe: 'Dood'.

'Vrijheid, we zochten je zo lang in discipline, in doen en in lijden. Stervend onderscheiden we jou nu in het aangezicht van God.'

Vrijheid is een langzame gang van overgave

Vrijheid is voor mij de vrijheid om dingen te kunnen doen, te kunnen zeggen, te ervaren. Vrijheid na de oorlog betekende dat je als jongeman op straat kon lopen zonder opgepakt te worden om in Duitsland te werken, dat je naar de radio kon luisteren met de zender die jij wilde, en dat je je dochter Wilhelmina kon noemen.

Voor Bonhoeffer is vrijheid een langzame gang van overgave. Eerst de discipline om het goede voor ogen te houden, dan het concrete doen, maar dan ook het lijden waarin je dingen uit handen moet geven, en uiteindelijk de dood. De grootste vrijheid is dat ons niet meer het zicht op God ontnomen wordt, wat in ons leven nu wel het geval is.

Vrijheid is voor Bonhoeffer niet langer het uitgangspunt van het geloof uit genade dat het voor Luther was, maar het eindpunt van een zoekend leven dat reikt naar het schouwen van God.

Kruiswegstaties: steeds dicht bij het geheimenis

'Stationen auf dem Wege zur Freiheit' noemt Bonhoeffer zijn gedicht. Dat wordt dan vertaald met 'stadia' of zelfs 'mijlpalen'. Maar 'Stationen' zou je beter kunnen vertalen met 'staties'. Want dat woord verwijst naar de kruiswegstaties, de veertien plekken die de christelijke traditie kent op de kruisweg van Jezus van zijn veroordeling tot aan zijn graflegging. In elke rooms-katholieke kerk kunt u ze vinden en op Goede Vrijdag wordt in een viering bij elke statie stilgestaan. Steeds dicht bij beland je zo bij het geheimenis van Jezus' dood en de belofte van zijn opstanding, waarin God zich in het gezicht laat zien.

Vrijheid, zegt Bonhoeffer eigenlijk, leer je niet kennen door theologische bespiegelingen en vrijgevochten gedachten. Echte vrijheid, God vrijuit in het gezicht kijken, is een kruisweg met vier staties van gerichte aandacht, concreet en toegewijd doen, het lijden niet schuwen maar ondergaan, en uiteindelijk de dood verwelkomen als een onderscheiden van de ware vrijheid in God, waar we deel aan hebben.

Het geschenk van vrijheid

Wil ik naar eer en geweten gelovig theoloog zijn, vijfenzeventig jaar na de dood van Bonhoeffer, dan ga ik de vrijheid beschouwen als een kruisweg, die uitkomt bij God die zich in het gezicht laat zien. Het behoedt mij ervoor vrijheid te zien als een bezit dat ik anderen wil onthouden, als een onbereikbare droom of als een vlucht voor verantwoordelijkheden. Wat een geschenk dat theologen als Bonhoeffer mij die vrijheid aanreiken.

Dr. Theo Hettema is docent aan het Seminarium van de Bond VEG.